

TERMÉSZETTUDOMÁNYOK ÉS PHILOSOPHIAI VILÁGNÉZET.

Számos kísérlet történt az újabb időben oly egységes világnézet felállítása céljából, mely a természeti jelenségek problémáját saját belső életünk jelenségeivel összhangzásban tüntesse fel. Mindezen kísérletek között azonban egyet sem találunk, mely a czélt csak némikép is megközelítette volna. Semmitől vissza nem riadó merész szellemek, mint *Giordano Bruno*, a roskadozó középkori egységes világnézet ellen vívott küzdelemben elvesztek; mások, mint *Galilei*, csak súlyos sebek árán menekülhettek e veszedelmes harczból. Ezen példák riasztották vissza a tizenhetedik század természetbúvárait világnézetök nyilvánításától, ezért elégedtek meg azzal, hogy a tudományos fogalmakat létünk nagy kérdéseitől teljesen függetlenül állították fel. Arra törekedtek inkább, hogy a természettudomány határait, a mennyire csak lehet, megóvják minden oly beavatkozástól, mely az érzéki tapasztalás határain túl fekvő kérdések részéről történhetnék. Mert hiszen ez oldalról üdvös eredményt úgy sem várhattak, hanem csupán csak bonyodalmas, véget nem érő kérdések és megfejtethetlen problémák lánczolatát; és e meddő, eredménytelen foglalkozásnak legfeljebb csak az a következménye lehetett, hogy az, a ki a szélesre taposott utat elhagyni merészelt, a hatalmi tényezőkkel kellemetlen, olykor veszélyes összeütközésbe jutott. Azért óvakodott annyira *Newton*,

hogyan a metaphysikával, a »perlekedő hölgygel«, érintkezésbe jöjjön; azért védekezik egyik-másik tudós indiscret kérdésekkel ostromló interview ellen az agnosticizmus kényelmes segédeszközével, azzal utasítván vissza a tudakozó ostromlásait, hogy az érzéki világon túl fekvő kérdésekben véleményt alkotni magát illetékesnek nem vallja.

Az ekként színlelt közömbösség azonban nem elégítheti ki bennünket. A felhozott kérdések nem ignorálhatók, s a mint életünk legközelebb fekvő ügyein és szükségletein túlestünk, okvetetlenül ott találjuk magunkat létünk »mysterium magnum«-ának kérdése előtt.

A tisztán speculativ philosophia egyik irányban sem mutat fel csekélyebb eredményeket, mint a természettudományok terén, miként ez a dolog természetéből önként következik. Mert mindenestre nélkülözhetetlen eszköz a philosophia mindenki számára, a ki tudományos fogalmakat kíván alkotni, s így a természettudós sem lehet el nélküle, de teljes mértékben lehetetlen, hogy e fogalmakat a tapasztalás segítségével nélkül megteremtsük.

A speculativ philosophiának ezen a téren hebizonyított képtelensége a természettudósoknak egy vállalkozó szellemű nemzedékét arra bírta, hogy felbátorítva a természettudományok terén elért sikerek által, a csomót egyszerűen átvágják és a belső és külső világban előforduló valamennyi jelenséget és tüneményt úgy tekintsek, mint csupán csak az érzékek útján felfogható anyagban mechanikai törvények szerint végbemenő tüneményt. Ezen nézet szerint tehát minden, a mi a világban történik, tisztán mozgási tüneményekre volna visszavezethető.

Ezen philosophiai rendszer — mert elvégre annak kell tekintenünk — felállításánál figyelembe nem vették, hogy épp annyira dogmatikus természetű, mint akármely idealistikus philosophiai rendszer. Hozzájárul még az is, hogy a mate-

rialistikus philosophia mégsem bír a szigorú rendszerességgel, melyet a különféle philosophiai iskolák rendszereiben találunk.

Ha e szerint sem az idealistikus, sem a materialistikus philosophiai rendszerek nem elégítik ki philosophiai szükségletünket, az a kérdés támad, miként szerezzünk oly philosophiát, mely causalitási szükségletünket kielégíti és egyszerűsmind — ezt mindjárt itt akarjuk hangsúlyozni — többi pszichikai facultásainknak is megfelel.

Igaz, hogy kedélyünk követelései a valóságnak inkább ethikai és aesthetikai oldalát érintik és ezért föltehető a kérdés, hogy vajjon találnak-e e követelések kielégítést a realitásban. Mindenképen azonban helytelen eljárásnak látszik, ha azokban a problémákban, melyek a jónak és a szépnek eszméjével foglalkoznak, csupán csak a tiszta ész kategóriái szerint járunk el. Az ethika és az aesthetika egy bizonyos ideális eszmerendszert alkotnak, melynek gyökerei kétségkívül a valóságban keresendők, minthogy a benne alkotott fogalmak elemei épp azokból az érzéki benyomásokból vétettek, akár a tiszta ész fogalmainak elemei. Ha még hozzá vesszük, hogy a nagy világproblémák megfejtésére célzó kísérletek antinomiákra vezetnek és hogy a dolgok létokaira nézve elfogadható véleményt úgysem alkothatunk, úgy némileg igazoltnak látszik, hogy ha a tiszta ész és a praktikus ész követelményei számára és az azokból eredő eszmerendszer részére a *coordinatio*, nem pedig a *subordinatio* viszonyát követeljük.

Ha a philosophiai gondolkodás történetén végig pillantunk, a philosophiai rendszerek egész sorával találkozunk. Mindegyik megjelöli az ember helyzetét a természetben és a külvilág egyes részeinek egymáshoz való viszonyát. De van köztük egy, mely hosszú idő óta leginkább mutatkozott alkalmasnak arra, hogy a mélyebben gondolkodó tudósok

és költők figyelmét és sympathiáját magára vonja és lekösse; s ez a *pantheismus*, mely az extramundan Istenség helyett a világnak immanens, vele identikus Istenséget vesz föl, s a természettudomány révén, különösen az élet jelenségeinek tanulmányozása útján nyert nézeteinknek leginkább megfelel.

Habár azonban a pantheistikus rendszer némileg alkalmasnak látszik, hogy causalitási szükségünket épp úgy, mint kedélyünk követelményeit kielégítse, azért nem szabad elfelejtenünk, hogy kilátás nélkül való erőlködés, ha oly dolgokról akarunk magunknak fogalmat alkotni, melyek természetük-nél fogva minden tapasztaláson túlesnek és így semmiféle verificatiót sem engednek meg, milyen, teszem fel, a személyes fenmaradás kérdése, a világesemények tervszerűsége és törvényszerűsége okának kérdése stb. Mindezekről a problémákról állíthatunk ugyan fel véleményt, nézetet és hypothesis-t, de ezek jogosultsága már csakis abban keresendő, hogy mennyire felelnek meg lelkünk kedélyi és akarati facultásainak, és így tisztán subjectiv érvényűek. A tisztán intellectualis mértékkel itt egyáltalában nem értünk czélt. Bizonyos jogosultsággal vonhatunk következtetéseket a szerves élet multjára vagy jövőjére a föld színén, minthogy itt a jelenségek lánczolatából egy bizonyos részt ismerünk, de az úgynevezett lelki functiók sorsáról a somatikus élet befejezése után épp oly keveset tudhatunk, mint p. o. valamely más naprendszer valamelyik bolygóján előforduló szerves életéről.

Méltán állíthatjuk, hogy valamint az izlés dolgában, úgy az uralkodó világnézetet illetőleg is bizonyos divat uralkodik, melyben a kor szelleme kifejezésre talál, de a melyben az illető egyénnek véralkata és kora is érvényesül.

Mindenesetre nagyon kívánatos volna, ha az emberiség szellemi vezetőinek körében bizonyos megegyezés jöhetne létre a világnézet dolgában, mely a népek műveltebb körei

számára elfogadható volna. A physikai tudományokban a század közepe óta annyi sikerrel alkalmazott módszer és a biológiai tudományok korszakot alkotó eredményei ily egységes világnézet részére becses elemeket szolgáltatnak. Csak-hogy — mint már előbb mondtuk — folyton szem előtt tartandó, hogy egy ilyen világnézet megalkotása nem lehet egyedül a tiszta ész műve, hanem oly alkotásnak kell lennie, melyben az egész psyche, kedélyi és akarati sphaerájával érvényre jut. *Haeckel Ernő*, a híres jeni zoologus a jelenkori tudományok eredményeit véve alapul, akar egy egységes világnézetet felállítani azon ünnepi beszédében, melyet 1892. október 9-én Altenburgban az osterlandi természettudományi társulat 75 éves jubilauma alkalmával tartott és mely nem rég «Der Monismus als Band zwischen Religion und Wissenschaft. Glaubensbekenntniss eines Naturforschers» czím alatt jelent meg.

A nagytudományú szerző lendületteljes beszédében sok szép eszmét pendít meg, és a mi eszmemenetének főirányát illeti, azt el is fogadhatjuk. De Haeckel, nézetem szerint, épp abba a hibába esik, hogy az emberi lélek kedélyi és akarati oldaláról megfeledkezik, s hogy másrésről az emberi lélek történelmi fejlődését nem méltatja érdem szerint. Ő, ki az emberiség fejlődésének történelőtli periodusait teljes jogsultsággal veszi alapul azon helyzetre nézve, melyet az ember a világban jelenleg elfoglal, nem fektet kellő súlyt az emberiségnek történelmi fejlődéséből tükröződő lelki életére, annak minden nyilvánulatával. a mennyiben ez az egyes korszakok ideáljaiban, vágyaiban, vallási nézeteiben kifejezésre talál. Pedig a mint az ember szervezete, a mennyiben ezt érzékeink útján felfoghatjuk, bizonyos fejlődési fokozatot mutat. úgy megvannak ezen fokozatok a közvetlen érzéki felfogáson túl eső testre nézve is (ha ezt a szokatlan kifejezést a lelki élet nyilatkozataira megengedjük). Az ethikai érzel-

mek, valamint az ember physikai helyzetére vonatkozó ismeretek és kívánalmak és ezzel kapcsolatban a vallási érzelmek gazdag scálája épp úgy oda tartozik ahhoz, mit az emberiség fejlődése alatt értünk, mint szervezetének fejlődése pithekoid őseiből.

Haeckel, említett ünnepi beszédében, a pantheistikus alapon nyugvó monismusban látja a természettudós világnézetének alapját. Ezen nézet szerint az egész világban csak egy principium van, egy substantia, melynek különféle nyilatkozásai, az összes természetben, az anyagi és szellemi világban, a makrokosmosban és a mikrokosmosban tapasztalható jelenségek. Ez a substantia, Haeckel szerint, az erővel ellátott anyag. Ezen ponderosus anyaghoz jön még az atomok közeit elfoglaló aether, tehát egy másik anyagféle. A mozogható világ-aether a teremtő Istenség, a tunya, nehéz anyag a teremtés substratuma. Ennek megfelelőleg bizonyos schemát is állít fel, mely szerint a világ-aether és a világanyag között bizonyos párhuzamosságot tételez fel, melyről azonban nem igen látható be, hogy dualistikus jellegével miként egyeztethető össze a szerzőtől hangoztatott monismussal.

Úgy hiszem, hogy a monistikus felfogásnak sokkal inkább megfelelünk, ha azt az utat követjük, melyet a physikai tudományok követnek. Ezekben a tudományokban ugyanis az anyag, a materia fogalma mindinkább háttérbe szorul. Problemája, mely oly régi, mint maga a tudomány, elejétől fogva beláthatatlan ellenmondásokat okozott. Sehogy sem sikerült megalkotni oly fogalmi rendszert, melybe az anyag ismeretes tulajdonságaival beleillett volna.

A mechanika fejlődése folytán mindinkább kiemelkedett egy oly fogalom, mely a hatásnak mértéke; s ez új fogalom, melyet jóideig az erővel összetévesztettek, az *energia* fogalma. Ez a fogalom alkalmasabbnak mutatkozott arra nézve, hogy a tünetmények sokaságát egységes felfogás alá helyezzük,

mint az anyag fogalma. A meddig az anyagban látták a természetnek ősi principiumát, a természeti jelenségeknek csak egynéhány körét bírták e föltevés alapján megmagyarázni. A mint azonban az elektromosság sokféle hatása mindinkább előtérbe nyomult, annál jobban kiderült, hogy e téren az anyag-hypothesisssel nem igen boldogulhatni. De a fény- és a hőelmélet is utalt a fénynek, valamint a hőnek imponderabilis anyagként való föltevése ellen. Mert az anyag tulajdonképen csak az érzékeink útján nyert benyomásokból szerkesztett felfogás, melynek létezéséről csak akkor tudunk valamit, ha kölcsönös hatását tapasztaljuk. Csak a mennyiben az anyag úgy képzelhető, mint az energia különféle fajainak és nemeinek a tartója, tudhatunk valamit a materia létezéséről. Maga az anyag sohasem alkotja a tünemény tárgyát, hanem csak a rajta végbemenő, érzékeink útján felfogható változások szolgáltatják mérésünk substratumát, melynek alapján az energia mennyilegesen is meghatározható.

A jelenkori physika egész fejlődésirányával az energia jelvénye alatt áll, olyannyira, hogy akármely természeti tünemény létrejövetelét az energia hely- vagy alakváltozásától teszik függővé. Jelenlegi stadiumában a physika ugyan túllő a célon, midőn tekintélyes képviselőiben az energia lényegét az anyag mozgásában látja és e szerint megállapított ténynek veszi, hogy az összes természeti jelenségek mechanikai jelenségek gyanánt tekinthetők, holott az a kérdés, hogy az energia transformatiójakor melyik az energiának ősi alakja, ez idő szerint nyílt kérdésnek tekinthető.

Mindez azonban csak a kezdet kezdete! A physika ezeket az elméleteket az alapelvek és alapfogalmak szigorúbb dialektikai vizsgálata nélkül állította fel, éppen azért szükséges, hogy a mint már hosszabb idő óta a tiszta matematikában és a geometriában a szám és a terménnyiségek fogalmait szigorú vizsgálat alá vették, az elméleti physikában alkalma-

zott s a mérés tárgyát alkotó fogalmaknak is keresztül kell hogy hajtassanak ezen a bírálaton. Mindez ugyan a jövő dolga, de annyi biztosnak látszik, hogy ekkor az energiának is más szerep jut, mint jelenleg, midőn azt csakis mechanikai értelemben veszik.

Az energetika vagy energia-tan eddigelé még nem bírt a tisztán physikai tudomány határain túl érvényt szerezni. A chemia ugyan már erősen érzi közeledő befolyását, de a biologiai tudományokban még alig bírták érvényesíteni, noha előreláthatólag nagy jelentősége lesz itt is. Mert az energia mindenesetre sokkal alkalmasabb a szerves élet, valamint a szervesetlen világ folyamatait megmagyarázni, mint a materia ellenmondásos principiuma. Az energia legbensőbb valójában *élő*, s ha erre fektetjük világnézetünket, a monistikus álláspontból el nem fogadható különbség a szerves és a szervesetlen világ között magától elenyészik.

A physika, valamint a philosophia kezdetben a naiv érzéki felfogás alapján indult és az érzéki látszatot mindenütt összetévesztette a valósággal. Csak midőn a jelenségek behatóbb tanulmányozásába fogott, vette észre, hogy ezen az úton ellenmondásokba keveredik, és csak ekkor kezdett kritikailag eljárni. A minék aztán az lett az eredménye, hogy pl. mai felfogásunk szerint a fényt, azaz a világosság okát, a hőt, az elektromosságot és a mágnességet többé nem tartjuk anyagnak, hanem valamely anyag állapotának változásaiban látjuk ezen jelenségek okát.

A physika jelenleg ismét egy fontos fejlődési korszak küszöbén áll, midőn alapfogalomnak készül elfogadni egy oly fogalmat, melyet előbb csak lezármaztatott mechanikai fogalomnak ismertünk: az *energia* fogalmát. Mióta ugyanis általános principiumnak elfogadtatott, hogy az energia összes mennyiségében örökké változatlan, és épp oly kevéssé semmisíthető meg, a mint semmiből nem is teremthető, a pon-

derabilis materia fogalma jelentőségét mindjobban elveszti, helyt adván az energia fogalmának, mely nemcsak a mechanikai, hanem az összes természeti jelenségekben, sőt a biológiai tudományokban is sokkal alkalmasabbnak mutatkozik végső principium gyanánt szolgálni, mint az anyag, mely magában véve holt és tehetetlen és csak akkor lesz hatás-képes, ha valami immaterialis agenssel felruházottnak tekintjük.

Szemünk előtt kell tartanunk, hogy az energia physikai és philosophiai értelemben véve épp oly substantia, mint maga a materia. Mert hiszen, mi a materiáról magáról csak annyit tudunk, hogy ez a természeti jelenségeknek, érzékeinkre ható, lényegében ismeretlen oka. Hogy milyen bizonytalan ez irányban érzékeink tanúsága, azt a physika fejlődéstörténete mutatja legjobban, midőn kideríti, hogy milyen nehéz volt az egyes physikai hatószerek materialis, vagy immaterialis természetét megállapítani. Hosszú századokig, a világosságot a sugár pályájában örült sebességgel rohanó apró golyócskáknak tartották, mely golyócskák, bármilyen kicsinyeknek képzelték is őket, azért mégis mindenféle furfanggal tele voltak. Így pl. korántsem volt közömbös egy ily apró jószágra nézve, hogy felszínének melyik pontjával ér egy másik fénytörő közeg határlapjához, mert attól függött, hogy milyen irányban folytatja pályáját. Sőt egymásközt sem voltak egyenlők ezek a fénygömböcskék, noha egy közös fényforrásból származtak.

Hasonló helyzetben voltunk a melegséggel is. Midőn *Sadi Carnot*, «Réflexions sur la puissance motrice du feu et les machines propres à développer cette puissance» című hires értekezésében a hő mechanikai elméletének alapját lerakta és kifejtette, hogy a hő mindig csak akkor hajt végre munkát, ha melegebb helyről hidegebb helyre megy át, és hogy viszont munka felhasználásával jár, valahányszor melegséget hidegebb helyről melegebb helyre akarunk vezetni, akkor ő a melegséget anyagnak tekintette, mely magasabb

mérsékleti szintájáról mélyebbre süllyed és e közben munkát hajt végre, épp úgy, mint a víz, midőn esése közben a malomkereket hajtja, s ezáltal munkát végez. Különösen hangsúlyozza, hogy a meleg mennyisége változatlan marad, holott a mechanikai hőelmélet alapítói megállapították, hogy a leírt folyamat közben bizonyos melegség eltűnik és pedig éppen annyi, mint a mennyi a létrehozott munkának aequivalens értékben megfelel.

Látjuk e két példából, hogy közvetlenül érzéki tapasztalásainkra alapított itéletünk cserben hagy, valahányszor oly tüneményekkel van dolgunk, melyek vagy kicsinységük, vagy mozgásuk sebessége által kivonják magukat a látás és tapintás kölcsönös ellenőrzése alól. Korántsem akarjuk az anyag realitását valahogyan kétségbevonni, de a mi érzékeink világában szerepel, az csakis az energia. A materia amaz ismeretlen noumenon, melyről még mértékünk sincs, holott az energiát — legkülönfélébb nyilvánulásaiban — érzékiileg ellismerjük és megmérhetjük.

De az energia fogalma sokkal alkalmasabb is arra, hogy ős-alkotó principium gyanánt, egységes világnézetünk számára alapúl szolgáljon, mint a materia fogalma. Mert benne megvan az a két főkellék, a melyet ilyen principialis fogalomtól megkívánunk, t. i. a mennyiségbeli *állandóság* mellett a *transformálás lehetősége*. Ez az utóbbi pedig az, a mit minden lépten-nyomon körülöttünk és bennünk oly annyira tapasztalunk, hogy a tünemények lényegét is épp az energia alakváltozásában ismerjük fel.

Az anyag ellenben oly fogalom, mely a mondott célra sokkal csekélyebb módon alkalmas. Lényegében fekszik ugyan az állandóság tulajonsága, miként az energia fogalmában, de hiányzik az alakváltozás, a transformatio lehetősége.

Az emberiség legnagyobb kérdései azok, melyek a világnézet problémájával kapcsolatosak és minden bölcselkedés

e kérdésekkel vette kezdetét. Ott vannak létünk örök problémái, az eschatologiai kérdések. De ezek a kérdések mindörökké megfejthetetlenek lesznek, mert bennök oly folyamattal állunk szemben, melyben az emberiség egész gondolkodásának világa, összes eszméivel és fogalmaival csak egyetlenegy eltűnő hullám a világfolyás e végtelen kiterjedt oceanján. Mert oly dologról van itt szó, mely minden érzéki tapasztaláson túlesik, s melynek felfogására nincsenek az adaequat fogalmaink.

A szent Ágoston visiójabeli gyermekéhez hasonló vállalkozásban találjuk magunkat (a ki kanállal akarta kimeríteni az ocean vizét egy parti kis homokgödörbe), midőn hézagos és korlátolt érzéki felfogáson alapuló gondolkodásunkkal fel akarjuk érni a térben és időben végtelen kérdést. Igaz, hogy megmérjük a csillagok távolságát, hogy számításaink segítségével megérezzük a megmérhetetlen távolságban keringő égitestek pályazavaró befolyását, de mindez néhány tisztán érzéki tapasztaláson alapszik és az azokból kiinduló okoskodáson. Lényegesen másképpen áll a dolog ott, hol ingadozó analogiákon kívül, semmi alapunk sincs.

Meggyőződésem szerint a megalkotandó világnézet kellekeit és alapgondolatait, a természettudós szempontjából, a következő eredménybe foglalhatni össze. Minden, bármilyen alapon létrejött világnézet számos tényező eredményeként fogható fel, melyek között az ember pszichikai facultásai mellett, mindenesetre a szellemi «milieu» is jelentékeny szerepet játszik. Az ember egész gondolatvilágát, létének minden érdekét felölelő ilyen nézet nem lehet csupán a tiszta észnek csakis a merev causalitas törvényei szerint induló tevékenységéből folyó műve, még pedig azért nem, mert a causalitás következtetéseinkben tulajdonképen csak ott szolgálhat vezetőül, hol az ok és okozat közötti viszonyt ismerjük. A tapasztalás határain kívül következtetéseket vonni csak ott lehet, hol

construálható, azaz tér- és időbeli fogalmakkal van dolgunk, a mint ez a tiszta matematikán kívül, a geometriában és a kinematikában fordul elő. Ezen okból lehetetlen egyetlen üdvözítő világnézet felállítását tervezni. Itt is áll, hogy mindenkinek szabadjon a saját módszere szerint üdvözülni. Mindenesetre jól teszszük, ha a világnézet különféle kísérleteinek fejlődését tekintetbe vesszük, minthogy benne oly szerves folyamatot látunk, melynek szükség szerinti volta az ember természetéből folyik.

Ismereteink jelenleg korántsem elegendők arra, hogy nagyszámú hypothesisek nélkül képesek lennének általános világnézetet alkotni; és e hypothesisek ismét mindenféle subjectiv elemet rejtenek magukban. Minthogy e szerint minden ilyen, bizonyos világnézet felállítására célzó kísérlet nagyrészt csak subjectiv értékű, nem volna indokolva, ha ily kísérlet helyes és igaz voltát be is akarnók bizonyítani. Legmerészebbek dogmatizáló világnézetek felállításában a biológok, kik bonyodalmas tüneményeik szétbontásában sohasem jutnak oly egyszerű, könnyen áttekinthető alapjelenségekre, mint teszem, a fizikus vagy chemikus. A dolog természetéből folyik, hogy az utóbbiak következtetéseikben és egész tudományos eljárásukban közelebb jutnak a tisztán mathemaikai tudományokban előforduló exact módszerhez.

A biológiai tudományokban a lefolyt utolsó században felállított elméletek, mint pl. a selectio híres elmélete, végre mégis csak hypothesisek, olyanok, mint a milyeneket a fizikai jelenségek magyarázatára használunk. Az utóbbi föltevések azonban némikép előnyben vannak amazok fölött, minthogy mint matematikai hypothesisok, érvényüket akkor sem veszítik, ha későbbi tapasztalások nyomán meg is győződünk arról, hogy mint fizikai föltevések, nem felelnek meg a megmagyarázandó tüneményeknek . . . hacsak azoknak pontos leírására szolgálhatnak. Például szolgálhat a Newton-féle

távolbahatás törvénye, melynek helyességét a legkiterjedtebb tapasztalás bizonyítja, holott magát a közegtől független távolbahatást mai felfogásunk alapján és azok szerint, miket a természeti erők hatásáról tudunk, nem tarthatjuk valószínűnek.

Midőn azonban axiomaként állítjuk fel azt a tételt, hogy a megalkotandó világnézet nem birhat objectiv érvénynyel, miként a tudományfelállította tételek, hanem, hogy többé-kevésbé subjectiv tényezőktől is függ, úgy másrészt tekintetbe kell vennünk, hogy a világnézetnek kiterjedtebb feladata van, mint a tisztán tudományos meggyőződésnek. Az utóbbi teljesen függetlenül minden egyéb tekintettől, csupán csak a gondolkodási sphaerát akarja kielégíteni, holott a világnézet feladata, hogy lelkünk kedélyi sphaerájának is megfeleljen.

A meglevő philosophiai rendszerek között, úgy látszik, a pantheismus felel meg legjobban e kívánalmaknak, minthogy ethikai és aesthetikai szükségleteinket is leginkább kielégíti

A tudományok sorában jelenleg a természettudomány viszi a vezérszerepet, olyannyira, hogy még a többi tudományokban történt kutatásokra is rásütötte bélyegét. Ily viszonyok között éppenséggel nem csodálkozhatunk, ha a természettudományoknak fölénye a képződő világnézetben is nyilvánul. De a természettudomány, mint ez az emberi intellectus szervezéséből következik, monistikus irány felé törekszik. Mindenütt egy törvényt keres a dolgok elrendezésében, egységes principiumot, mely a természetben tapasztalt valamennyi tüneménynek kiindulásul szolgálhat. Ez az egységes principium azonban nem lehet a különféle erőkkel és tehetségekkel felruházott anyag, mely tulajdonképen nem egyéb, mint érzéki benyomásaink ismeretlen forrása, mert ez a föltevés egyoldali materialistikus felfogáshoz vezetne, oly felfogáshoz, mely a szellemi élet jelenségeit éppenséggel nem tudná meg-

fejteni; hanem csakis az energiában láthatjuk ezt a világ egységes ősprinciumát, mert csakis ez egyesíti magában mindazokat a kellékeket, melyeket ily principiumtól követelnünk kell. Az energia él és ezt az életét mindenféle alakban nyilváníthatja, úgy a mozgás, mint a gondolkodás alakjában. Maga az energia a maga összeségében volna e szerint a «*ἐν καὶ πᾶν*», a «*pantheos*», a világot mozgató és benne rejlő immanens istenség. Ezen feltevés — úgy látszik — alkalmas arra is, hogy a hylozoismust, a Leibnitz-féle monádok elméletét, a Schopenhauer-féle akarat és erő teoriáját is kiegészítse és hogy végül megszüntesse azt az ellentétet, mely a mechanikai és a teleologiai nézet között van.

Azok a tényezők, melyektől a világról alkotott kép függ, a tudományok újjászületése korszaka óta rendkívül nagy változásokon mentek keresztül. A physikai tudományokban tett haladások megállapították a *Föld* helyzetét a világegyetem többi teste között, és ugyanazon alapból indult ki a biológiai tudományok fejlődése, mely az ismerettan számára különösen a specificus érzéki energiák fölfedezésével rendkívül fontos igazságot derített fel. Érzékeinknek ezen sajátzerű működése következtében a külvilágról alkotott képünk a külvilági dolgokkal semmiféle rokonságban sem áll. A kép a tárgygyal nem áll a hasonlóság viszonyában és ily értelemben a világ képe az emberiségre nézve csakis subjectiv értékű.

A mint a túlsúly a kül- vagy a belvilágra esik, a világnézet is a szerint változik. Az a folyamat, mely a súlypontot mindinkább a külvilágba helyezi, régóta tart, a mint ezt különösen a jelen század folyamán észlelhetjük. Nem szenved kétséget, hogy helyes képet csak akkor kaphatunk, ha a világot mindkét szempontból tekintjük.

A világnézet problémája gondolkodásunk világában mint földi létünk legfontosabb ügye, első helyen áll, s olyan fel-

adatot tűz elének, a melyen szünet nélkül dolgozunk, de a melylyel sohasem készülünk el. Korunk legelőkelőbb szellemei fáradnak e feladat megoldásán, arra törekedvén, hogy oly megoldást találjanak, mely az emberi lény méltóságát összhangzásba hozza azzal az elmélettel, melyet a természet-tudomány állított fel «az emberről» s «az ember helyzetéről a természetben». Hogy ezen irányban eddigelé oly kevés sikert bírnak felmutatni, annak az oka részint a természet-philosophiai átmeneti befejezetlen állapotban rejlik, részint az emberi társadalmat lázas mozgásban tartó sociális nagy kérdések vajadásában keresendő; mint a mely okok az idealis czélok felé irányuló törekvésnek egyáltalában nem kedveznek. Nagy része van azonban e sikertelenség létesítésében annak a reactionnak is, a melylyel minden új eszme találkozik, évszázadok óta meggyökeresedett nézetek részéről.

Talán még a költészet tekinthető mindenha egy-egy világnézet leghívebb, bár átszellemült kifejezőjének, s annak mai realistikus és pessimistikus áramlata egyúttal legcsattanóbb bizonyítéka annak: mennyire kedvezőtlenek korunk viszonyai problémánk megoldására.

A természettudományok rohamos haladása és eszméik magasztos volta nyújt legtöbb biztosítékot arra nézve, hogy ezek az eszmék elfoglalván az őket megillető helyet az emberi gondolatok világában, mint hatalmas — bár nem egyedüli — tényezők, egy egységes világnézet megalkotásához is mihamarább elvezetnek.

Heller Ágost.

A LEGÚJABB MŰVÉSZETI TÖREKVÉSEK.

— Második és befejező közlemény. —

II. A z i n d i v i d u a l i s m u s .

A naturalismus kialakulásakor érdekes műtörténeti processusnak voltunk tanúi. A művészetből ez időben kivesszett a naivan, csaknem öntudatlanul teremtő elem, s ennek helyébe irányok, vezérelvek mesterséges termelése lépett.

Már maga a művészeti naturalismus sem egészen a festők, szobrászok műve. Kialakításához nagyban hozzájárult a vitázó irodalom, a napi sajtó, a modern kritika. Nagy műveket írtak érdekében s elveinek egy részét már akkor hirdették, mikor még tényleg nem létezett naturalista művészet. Kiegészítette az elvek és irányeszmények e nagy gombolyagát a korszellem s a korszellemet átlengő világfelfogás. A naturalismus magán hordja születésének bélyegét: inkább a gondolkodó ész, mint a szív műve, inkább a tudás teremtménye, mint az érzésé.

A puritán naturalismus csakhamar be is fejezte pályafutását. Műtörténeti hivatását derekasan teljesítette, mert a rajz és szín alapos tudását nevelte elveivel a művészekben, s a technikai tökélyt eddig el nem ért fokra emelte. De ezzel egyúttal elvesztette további életképességét is.

Több körülmény siettette a puritán művészi naturalismus halálát.